

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้มืบทบาทต่อประเทศไทยในหลายสถานะ นับตั้งแต่บทบาทของนักหนังสือพิมพ์ นักประพันธ์ นักการธนาคาร นักการเมือง ครูอาจารย์ ศิลปินใหญ่ ระยะเวลาต่างๆ ได้รับสมญานามว่า “ผู้รอบรู้” บ้าง “เสาหลักประชาธิปไตย” บ้าง ไม่ว่าจะท่านจะดำเนินบทบาทใดล้วนแต่สร้างคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติเป็นอย่างมากแทบทั้งสิ้น

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นโอรสคนที่ 5 ซึ่งเป็นคนสุดท้องของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ และหม่อมแดง ปราโมช เป็นน้องชายของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เกิดเมื่อวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2454 บนเรือในแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งจอดเทียบท่าพักค้างคืนที่ตำบลบางปูน อำเภอดินทรบุรี จังหวัดสิงห์บุรี ขณะที่พระองค์เจ้าคำรบทรงย้ายครอบครัวจากนครสวรรค์เพื่อทรงไปรับตำแหน่งใหม่ที่พิษณุโลก

การศึกษา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เริ่มการศึกษาเบื้องต้นจากที่บ้านโดยมี ม.ร.ว.บุญรับ พี่สาวเป็นผู้สอน ต่อมาได้เข้าเรียนชั้นประถมศึกษา ณ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย เมื่อย้ายโรงเรียนมาตั้งที่ทุ่งบางกะปิ) ประมาณ พ.ศ. 2459

พ.ศ. 2463 เข้าเรียนชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เรียนถึงชั้นมัธยมปีที่ 7

พ.ศ. 2469 เดินทางไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ เข้าศึกษาในวิทยาลัยเทรนต์ (Trent College) เพื่อเรียนภาษาและเตรียมสอบเข้ามหาวิทยาลัย ต่อมาสอบเข้าวิทยาลัยควีนส์ มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด (Queen's College, Oxford University) สมักรเรียนวิชาซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่า Modern Greats คือ วิชาปรัชญา เศรษฐศาสตร์ และการเมือง ได้รับปริญญาตรี (เกียรตินิยม) B.A. (Hons) ต่อมาได้รับปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยเดียวกัน

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยต่างๆ ดังนี้

พ.ศ. 2504 ปริญญาวารสารศาสตร์คุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2520 ปริญญาพาณิชยศาสตร์คุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2522 ปริญญาศิลปศาสตรคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พ.ศ. 2528 ปริญญารัฐศาสตรคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2536 ปริญญาศิลปศาสตรคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
(พ.ศ. 2454 - 2538)

ประวัติการรับราชการ

เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดเดินทางกลับประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2478 แล้ว ได้เข้ารับราชการ ณ กรมสรรพากร กระทรวงการคลัง ต่อมาได้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการกรมและเป็นที่ปรึกษากระทรวงการคลังตามลำดับ และลาออกจากราชการด้วยเหตุผลส่วนตัว

เมื่อเกิดสงครามอินโดจีน ท่านสมัครเข้ารับราชการทหารได้รับยศสิบตรี

พ.ศ. 2485 กลับเข้ารับราชการอีกครั้งหนึ่ง โดยเข้าทำงานที่ธนาคารแห่งประเทศไทย ดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายออกบัตร

พ.ศ. 2488 ลาออกไปทำงานทางด้านการเมือง

งานด้านการสอน

พ.ศ. 2485 - 2490 สอนวิชาการธนาคารระดับปริญญาโท คณะเศรษฐศาสตร์ และระดับประกาศนียบัตรชั้นสูงทางการบัญชีคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง

พ.ศ. 2485 - 2495 สอนในคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2491 - 2494 สอนในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2512 - 2516 เป็นผู้บรรยายวิชา “พื้นฐานอารยธรรมไทย” มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2509 - 2516 เป็นผู้จัดตั้งและฝึกสอนคณะโขนธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2514 เป็นศาสตราจารย์พิเศษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2514 - 2517 เป็นประธานกรรมการอำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2514 - 2518 เป็นประธานกรรมการอำนวยการหอพักรัชดาภิเษกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2504 เป็นนายกกรรมการบริหารมูลนิธิช่วยเหลือนักเรียนที่ขาดแคลนในพระบรมราชูปถัมภ์

งานทางด้านการธนาคารและธุรกิจ

เป็นผู้จัดการธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาลำปาง ดำรงตำแหน่งรองประธานกรรมการธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ

ประธานกรรมการบริษัทอุตสาหกรรมวิวัฒน์ จำกัด

ประธานกรรมการบริษัทบาโฮมา จำกัด

งานด้านหนังสือพิมพ์

เป็นผู้ให้กำเนิดหนังสือพิมพ์ “สยามรัฐ” เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2493

เป็นเจ้าของและผู้เขียนคอลัมน์ต่างๆ ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐตลอดมาตั้งแต่เริ่มต้น ยกเว้นระหว่าง พ.ศ. 2516 - 2519 ที่ไปดำรงตำแหน่งทางการเมือง

งานด้านการประพันธ์

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนักเขียนที่มีงานประพันธ์จำนวนมาก รวมพิมพ์เป็นเล่มเกือบ 200 เรื่อง มีทั้งสารคดีและนวนิยาย ที่เด่น ๆ ได้แก่ สี่แผ่นดิน ไม้แดง หลายชีวิต หัวมหรณพ ขวานนึ่ง บั้งเฮ็ก

ชูสีไทเฮา เรื่องของคนรักหมา โจโฉนายกตลอคกาล เป็นต้น นอกนั้นยังมีเรื่องสั้นอีกจำนวนหนึ่ง ในบรรดาเรื่องสั้นทั้งหลายนั้นเรื่อง มอม เป็นเรื่องสั้นที่เกี่ยวกับหมา มอมเป็นชื่อหมาแสนรู้ตัวหนึ่งซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่อง ท่านกล่าวว่า “...เป็นเรื่องสั้นที่รักที่สุด...ผมเป็นคนรักหมามาแต่อ่อนแต่ออก อยู่กับหมามาจนรู้จักหมา พอจะเข้าใจว่าหมามองโลกด้วยทัศนะอย่างไร ขณะที่เขียนเรื่อง มอม ผมก็ทำให้ใจให้เป็นหมา...” เรื่องสั้นเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นความคิดของหมาดี ๆ ตัวหนึ่งในทัศนะของท่าน

ส่วนสารคดีส่วนมากเกิดจากการเขียนเป็นตอนๆ ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐบ้าง สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์บ้าง แล้วรวมเล่มภายหลังเช่น ดกเขมร ฝรั่งเศสคืนา ลากญี่ปุ่น พม่าเสียเมือง เซ็นและนิกายวัชรยาน เมืองมายา ยิว จอเนชั่น ลิฟวิงสตัน นางนวล เป็นต้น

จากผลงานดังกล่าวท่านได้รับยกย่องเชิดชูเกียรติจากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติให้เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ใน พ.ศ. 2528

งานด้านการแสดง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เมื่อวัยเด็กอาศัยอยู่ในวังโดยเฉพาะที่วังจันทรถนอม ท้ายวังมีโรงฝึกโยน ท่านคงจะซึมซาบการเล่นโยนมาแต่เด็ก ๆ และคงจะได้ฝึกหัดอย่างเป็นกิจลักษณะ ท่านจึงมีความสามารถในการแสดงโยนถึงขนาดเป็นครูฝึกหัดโยนให้แก่คณะโยนธรรมศาสตร์ ได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังแสดงละคร แสดงลิเก และแสดงภาพยนตร์เรื่อง อักลีอเมริกัน (Ugly American) คู่กับ มาร์ลอน แบรินโด (Marlon Brando) ดาราฮอลลีวูดอีกด้วย

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ฝึกหัดโขนให้คณะโขนธรรมศาสตร์

แสดงเป็นนายกรัฐมนตรีประเทศสาร์จันท์
ในภาพยนตร์เรื่อง "อ๊กลืออเมริกัน"

ป้ายโฆษณา
ภาพยนตร์ “อังกลี่ อเมริกัน”

งานด้านการเมือง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เริ่มเข้าสู่วงการเมืองครั้งแรกด้วยการช่วย ดร.โชติ แพร่พันธุ์ หาเสียงในการสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร (กรุงเทพมหานคร - ปัจจุบัน) ในตำแหน่งที่ว่างลง การเลือกตั้งมีขึ้นในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2488

ระหว่าง พ.ศ. 2488 - 2489 ริเริ่มจัดตั้งพรรคการเมืองพรรคแรกในประเทศไทยชื่อ พรรคก้าวหน้า

พ.ศ. 2489 ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร เป็นกรรมการวิสามัญพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489

พ.ศ. 2490 ร่วมเป็นคณะผู้ริเริ่มก่อตั้งเป็นพรรคประชาธิปัตย์และดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรคคนแรก

พ.ศ. 2490-2491 เป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลคณะที่ 20 ซึ่งมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี

พ.ศ. 2491 ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนครในนามพรรคประชาธิปัตย์ในการเลือกตั้ง เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2491 เป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลคณะที่ 21 ซึ่งมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ลาออกจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2491 เพราะไม่เห็นด้วยที่สภาผู้แทนราษฎรลงมติออกเสียงเพิ่มเงินเดือนตัวเองอีกเดือนละ 1,000 บาท

วันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2491 ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ในคณะรัฐบาลคณะที่ 22 ซึ่งมีจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลชุดนี้สิ้นสุดลงตามบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2492

พ.ศ. 2502 - 2511 เป็นสมาชิกสภาผู้ร่างรัฐธรรมนูญ

พ.ศ. 2511 - 2514 เป็นสมาชิกวุฒิสภา

พ.ศ. 2516 เป็นสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ

พ.ศ. 2516 - 2518 เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

พ.ศ. 2516 - 2517 เป็นประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

พ.ศ. 2517 ก่อตั้งพรรคกิจสังคม

พ.ศ. 2517 - 2519 เป็นหัวหน้าพรรคกิจสังคม

พ.ศ. 2518 ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สังกัดพรรคกิจสังคม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2518 เนื่องจากรัฐบาลประกอบด้วยหลายพรรคในที่สุดต้องยุบสภาเมื่อวันที่ 12 มกราคม 2519

หลังจากนั้นมีการเลือกตั้งอีกครั้งหนึ่งในวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2519 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สมัครรับเลือกตั้งในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร แต่ไม่ได้รับการเลือกตั้ง

ท่านจึงลาออกจากหัวหน้าพรรคและสมาชิกพรรคกิจสังคม วางมือทางการเมืองโดยสิ้นเชิงตั้งแต่นั้น แต่ยังทำหน้าที่นักหนังสือพิมพ์เขียนวิพากษ์วิจารณ์การเมือง และวิจารณ์นักการเมืองต่อมา

พ.ศ. 2520 เกิดการปฏิวัติ วันที่ 20 ตุลาคม หลังการปฏิวัติครั้งนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดดังนี้
ปฐมจุลจอมเกล้า
มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก
มหาวชิรมงกุฎ
คุณภีมาลา เข็มศิลปวิทยา
รัตนาภรณ์ ชั้นที่ 1

ชีวิตครอบครัว

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สมรสกับ ม.ร.ว.พัศดร พริ้ง ทองใหญ่ มีบุตรชาย 1 คน และหญิง 1 คน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แยกกันอยู่กับ ม.ร.ว.พัศดร พริ้ง หลังจากแต่งงานกันมาได้ 7 ปี ม.ร.ว.พัศดร พริ้ง อธิบายให้ฟังว่า "...เหตุที่ต้องแยกทางกัน...เราไม่ได้โกรธกัน...ทุกวันนี้เราก็งยังเป็นเพื่อนกันไปมาหาสู่กัน บางวันตอนเช้าดิฉันก็ยังไม่ไปกินกาแฟที่บ้านสวนพลู วันเกิดของเธอดิฉันก็ไปอวยพรทุกครั้งไม่ขาด เหตุที่เราแยกทางกันมีหลายอย่าง เราไม่ได้มีครอบครัวเหมือนคนอื่นเขา ย้ายบ้านอยู่คงจะยี่สิบหน แต่งงานได้เดือนเดียวต้องย้ายไปลำปาง เพราะเธอถูกเกณฑ์ทหารตอนสงครามอินโดจีน แล้วย้ายไปเชียงของ ดิฉันอยู่ลำปาง แล้วย้ายลงมากรุงเทพฯ อีก แล้วกลับขึ้นไปลำปางใหม่ไปทำงานธนาคารไทยพาณิชย์เพราะพี่เขยให้ตำแหน่ง... ดิฉันเองมาจากครอบครัวที่อบอุ่นแน่นแฟ้น แต่งงานมาต้องอยู่ไม่เป็นหลักแหล่ง ย้ายบ้าน ไม่ค่อยได้อยู่กับสามี เงินก็ไม่มีแล้วสามีก็เล่นการเมืองซึ่งดิฉันไม่เห็นด้วย...นี่แหละคือสาเหตุที่สำคัญ"

ลักษณะเฉพาะตัวบางอย่างของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

บุคคลย่อมจะมีทั้งจุดเด่นและจุดด้อยอยู่ในตน มากน้อยต่างกันไป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็เช่นกัน ที่หนีสังขรณ์ข้อนี้ไม่พ้น ท่านมีจุดเด่น มีความดีมากมาย มีความเป็นอัจฉริยภาพในหลายเรื่อง แต่ขณะเดียวกันท่านก็มีจุดด้อยบางจุดที่สังคมวิพากษ์วิจารณ์ เป็นต้นว่า

1. เป็นคนเจ้าอารมณ์ ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น มีหลายเรื่องที่นายกฯ ได้เถียงและขัดแย้งกับนักข่าวด้วยอารมณ์ในเรื่องนี้ท่านยอมรับว่าเป็นจริงโดยกล่าวว่า “...เพราะเหตุการณ์บ้านเมืองน่าจะทำให้อารมณ์เสีย วิตกกังวลคอยเป็นห่วงประเทศว่ามีความยุ่งยากสับสนมีบุคคลกระทำตัวไม่ถูกต้องด้วยกฎหมายอยากจะแก้ไขให้สงบเรียบร้อยด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้เป็นคนเจ้าอารมณ์ หรือพูดง่าย ๆ ทำให้อารมณ์เสีย”

ท่านเป็นศิลปินท่านจึงมีอารมณ์ของศิลปิน เรื่องเหล่านี้เริ่มตั้งแต่วัยเด็ก ม.ร.ว.เสนีย์ และ ม.ร.ว.ถ้วน เท้านิก ปราโมช พี่ชายพูดถึง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ น้องชายว่า “เมื่อเด็ก ๆ ข้าพเจ้าสองคนโตพอที่ครอบครัวจะเลี้ยงปล่อย แต่คุณคึกฯ ยังเล็กนัก เล่นด้วยกันไม่ได้ มีผู้หญิงเลี้ยง พวกถูกเลี้ยงปล่อยจึงชอบล้อว่าตัวเมีย ฝ่ายถูกล้อโกรธ ด่าเอาบ้าง... การเล่นของพวกเขาถูกเลี้ยงปล่อยค่อนข้างแรง...ทางบ้านถึงกับห้ามไม่ให้คุณคึกฯ เล่นด้วย คุณคึกฯ ไม่มีเด็กผู้ชายเล่นด้วยจึงรำลະครแ่ง”

เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 แล้ว อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายก-

รัฐมนตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ท่านนายกรัฐมนตรีจะเดินทางไปเพื่อปรึกษาหารือประธานสภาฯ ในปัญหาบางอย่าง ประธานสภาฯ กล่าวด้วยอารมณ์ว่า “...ถ้าขึ้นไปร่วมที่บ้านชอยสวนพลู จะขุให้หมากัดนายกฯ”

2. ความเชื่อมั่นในบางเรื่อง สิ่งนี้อาจจะเกิดจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีความรู้สูงในทางโลกและมีความเชื่อมั่นในตนเองสูง แต่ความรู้ในทางธรรมะนั้น ท่านเป็นเพียงนักปริยัติ มิใช่ นักปฏิบัติ ครั้งหนึ่งมีการอภิปรายธรรมะกับท่าน พุทธทาสภิกขุ ในหัวข้อ “เราควรเข้าใจธรรมะกันอย่างไร” ที่คุรุสภา ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “จงอยู่อย่างจิตว่าง ทำงานด้วยจิตว่าง” ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แย้งว่า “จิตจะว่างไม่ได้ ทำงานด้วยจิตว่างไม่ได้” ท่านยกเหตุผลอธิบายเป็นการใหญ่ ซึ่งนักปฏิบัติธรรมทั้งหลายต่างเห็นเป็นเรื่องขบขัน เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พูด “ภาษาคน” แต่ท่านพุทธทาสพูด “ภาษาธรรม” ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เอาจิตของตนเป็นเครื่องวัดมิได้คำนึงถึงจิตของท่านพุทธทาสภิกขุที่ได้ฝึกฝนดีแล้ว อบรมดีแล้วด้วยการปฏิบัติธรรมกรรมฐาน เรื่องนี้กล่าวเป็นเรื่องวิวาทะ(Controversy) ซึ่งท่านนำมาเขียนโต้แย้งในหนังสือพิมพ์สยามรัฐเป็นเวลานาน

บ้านปลายของชีวิต

ในบ้านปลายของชีวิต ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เริ่มเจ็บป่วยต้องเข้าโรงพยาบาลหลายครั้ง ครั้งสุดท้ายในพ.ศ. 2538 ท่านต้องเข้ารักษาตัวในโรงพยาบาลเป็นเวลานาน จนถึงวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2538 ก็ถึงแก่อสัญกรรม รวมอายุได้ 84 ปี

บรรณานุกรม

- นิรันศักดิ์ บุญจันทร์. “หม่อมราชวงศ์ตึกฤทธิ์ ปราโมช,” ใน ประวัติครู. หน้า 97-107. โรงพิมพ์คุรุสภา, 2539.
 ประชา ดุลยธรรม. ตึกฤทธิ์และวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : กลุ่มศึกษาวรรณกรรมการเมือง โรงพิมพ์คุรุสภา,
 2518.
- ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์. รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475 - 2517). กรุงเทพฯ : กลุ่ม “รัฐกิจเสรี”
 ช. ชุมนุมช่าง, 2517.
- วิลาศ มณีวัต. ตึกฤทธิ์ยามรัก. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, 2514.
- สละ ลิขิตกุล. ตึกฤทธิ์เป็นนายก : ชีวิตและงาน. กรุงเทพฯ : พี.จี., น.ป.ป.
- สุกัญญา สดบรรทัด. นกหนังสือพิมพ์ชื่อตึกฤทธิ์. กรุงเทพฯ : โครงการ “สยามรัฐ 40 ปี,” โรงพิมพ์สยามรัฐ,
 2533.
- อรุณ เวชสุวรรณ. วิวาทะระหว่างม.ร.ว.ตึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา,
 2527.